

Een verkenning

De collectieve kanten van moral injury

Onderzoek naar moral injury richt zich met name op het individu dat klachten zoals schuld en schaamte ervaart. Maar om het ontstaan van moral injury te duiden is het net zo belangrijk ook meer collectieve invloeden en omstandigheden in acht te nemen. In deze verkenning brengen wij de collectieve kanten in kaart en verbinden ze met de individuele gevolgen.

Een nieuw model

De term *moral injury* wordt steeds vaker gebruikt in militaire en academische kringen. Het verwijst naar situaties waarin iemand dingen ziet of doet die radicaal afwijken van de eigen overtuiging over goed en kwaad. Het 'botsen' van, bijvoorbeeld, de overtuiging 'ik ben een goed persoon' en de overtuiging 'ik heb iets onvergeeflijks gedaan' kan leiden tot morele wonden: zelfveroordeling, schuld en schaamte – vandaar de aanduiding injury.¹ Moral injury wordt vaak in één adem genoemd met PTSS, met symptomen en een diagnose die in de praktijk kunnen overlappen, en die bovendien via behandelwijzen verholpen kunnen worden.² Het is waarschijnlijk ook

daarom dat de bestaande literatuur voornamelijk focust op de individuele, klinische gevolgen: het 'injury'-gedeelte. Vanuit een zorgperspectief is dat prima verdedigbaar; in dit artikel gaan we echter op zoek naar het mechanisme waardoor moral injury ontstaat. Het is daarbij nodig om ook de context, de meer collectieve factoren mee te nemen. Deze kregen tot op heden minder aandacht.

Dit terwijl in het begrip moraal reeds collectieve factoren liggen besloten. Moraal wijst immers op een geheel van handelingen en gedragingen die als wenselijk worden gezien door de maatschappelijke of sociale context.³ Of je bijvoorbeeld schuld of schaamte ervaart, kan

Bron: NIMH

samenhangen met het oordeel van anderen over jouw gedrag. Ook hieruit blijkt de rol van de context, de collectieve factoren.

Met dit artikel willen wij zicht bieden op zowel collectieve factoren, als op de samenhang tussen collectieve en individuele processen. Na het bestuderen van een aantal gevestigde theorieën en modellen over moral

Hans te Brake

Sociaal psycholoog en senior beleidsonderzoeker/adviseur bij Arq Kenniscentrum Impact

Bart Nauta

Historicus en junior beleidsonderzoeker/adviseur bij Arq Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld

Brenschutter voor een brandende woning, Indonesische onafhankelijkheidsoorlog 1947.

injury, attributie, besliskunde en (morele) oordeelsvorming, kwamen we tot een model dat we hier zullen presenteren.

Transgressie

Figuur 1. is de basis van ons model. Figuur 1. is ten dele geïnspireerd op het werk van de Amerikaanse klinische psycholoog Brett Litz. Samen met een groep onderzoekers publiceerde hij in 2009 een voorlopig model waarin een transgressie leidt tot dissonantie, en daarna tot klachten bij het individu.⁴ Voortbordurend op dit werk hebben wij ons afgevraagd wat er precies tussen transgressie en dissonantie gebeurt en hoe daar collectieve factoren op van invloed zijn.

Zoals Litz gaan wij uit van een specifieke gebeurtenis als startpunt van ons model, maar wij noemen dit in tegenstelling tot Litz geen transgressie. Dit omdat het niet precies duidelijk is wat een *transgressive* act is. Dit soort ervaringen worden ook wel aangeduid als moral injurious experiences. Deze termen verwarren echter de gebeurtenis met de uitkomst. Alsof bepaalde gebeurtenissen noodzakelijkerwijs morele schade veroorzaken.⁵ Wij hebben de gebeurtenis zo breed mogelijk aangeduid met *unfolding events*, dit is links aangegeven in het model. De *unfolding event* houdt in dat er iets gebeurt dat mogelijk aanleiding geeft tot moral injury. Iets dat, afhankelijk van wat er daarna gebeurt, morele grenzen overschrijdt.

Figuur 1

De ideeën van Scott Sonenshein (Amerikaanse professor in organisatiekunde aan Rice University) komen van pas om te begrijpen waarom mensen in ethische situaties op een bepaalde manier handelen. Hij staat sceptisch tegenover een rationalistische benadering die stelt dat individuen ethische situaties op de werkvloer beoordelen met uitgebreide rationele redeneringen. Hij legt met zijn *sense-making-intuition model* de nadruk op intuïtieve oordelen en post-hoc rechtvaardigingen.⁶ Dit houdt in dat zodra een individu betekenis geeft aan ethische kwesties, hij onmiddellijk een intuïtief oordeel velt, een automatische affectieve reactie zoals 'goed' of 'fout'. Na deze intuïtieve reactie verklaart en rechtvaardigt het individu zijn reactie tegenover zichzelf en anderen. Pas daarna, post-hoc dus, wordt een rationele redenering ingezet als een middel om zijn oordeel te verklaren of te rechtvaardigen. In het model is deze stap ondergebracht in het blok verklaring en rechtvaardiging.

Op dit proces van verklaring en rechtvaardiging zijn zowel individuele als collectieve factoren van invloed

Collectieve factoren

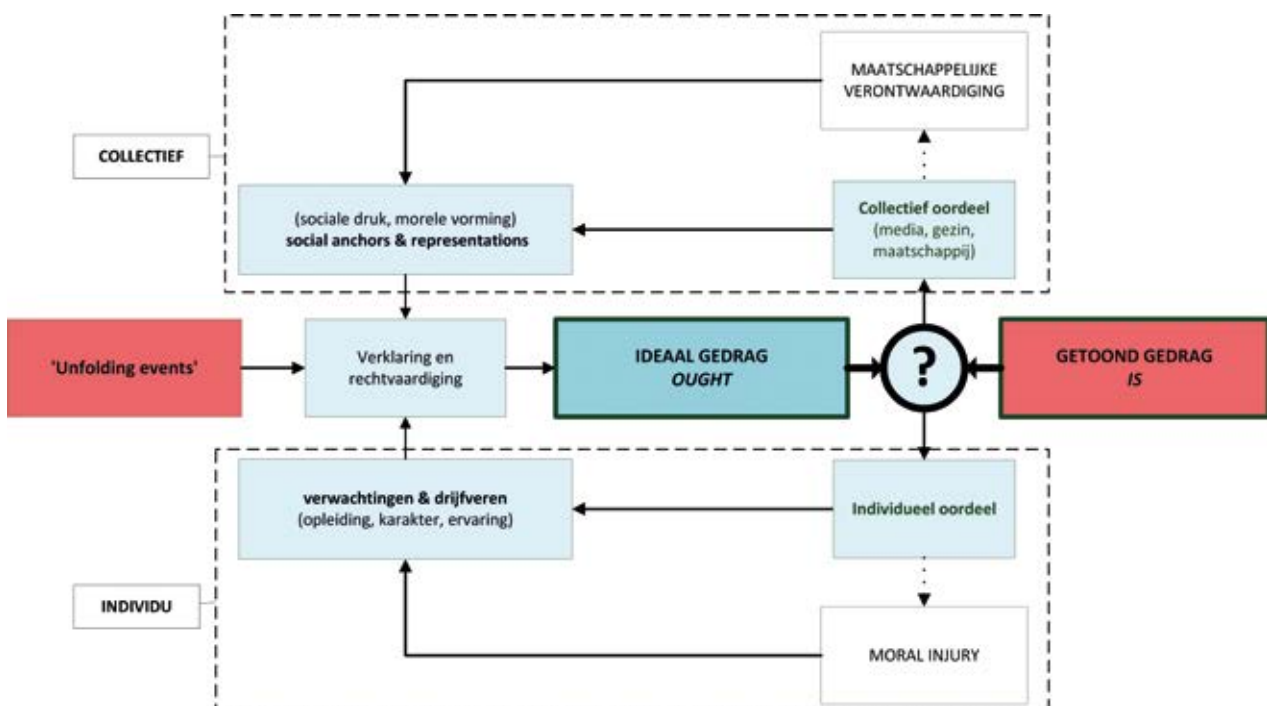
Op dit proces van verklaring en rechtvaardiging zijn zowel individuele als collectieve factoren van invloed. Die zijn aan Figuur 2. (het volledige model) toegevoegd. In het model worden de collectieve factoren weergegeven in het bovenste gedeelte van het figuur, en de individuele

processen aan de onderkant. Bij individuele factoren valt te denken aan scholing en persoonlijk karakter die bepalen hoe iemand een unfolding event inschat.

Op collectief niveau speelt het advies dat mensen krijgen voordat ze een beslissing nemen (in het model als de *social anchors* opgenomen). Ook maken individuen zich een voorstelling van de betekenis die anderen aan dezelfde situatie zouden kunnen toeschrijven (in het model als de *representations* opgenomen). Hier komt ook morele vorming bij kijken, een vorming die al begint in de kinderjaren, maar zich daarna natuurlijk voortzet. De invloed van het organisatieverband zoals Defensie of politie moet daarbij niet onderschat worden. Militaire rekruten worden bijvoorbeeld ondergedompeld in een nieuw moreel systeem, waardoor bovenop de persoonlijke (privé) moraal en ethiek dan een laag beroepsethiek komt.

Is en ought

Na het blok verklaring en rechtvaardiging komt er een essentieel punt in het model, waar het vraagteken de spil van is. Het vraagteken staat voor de dissonantie die kan ontstaan zodra het getoonde gedrag (het objectieve gedrag) en het moreel wenselijke gedrag, ook wel het ideale gedrag, met elkaar in tegenspraak zijn. Er is sprake van spanning tussen datgene dat zou moeten (*ought*) en het daadwerkelijke getoonde gedrag (*is*).⁷ Het individu voelt een zekere verantwoordelijkheid voor het getoonde gedrag, zelfs als deze in een bepaalde situatie niets kon doen, of moest kiezen tussen twee kwaden.

Figuur 2

Het moet gezegd worden dat in veel gevallen het individu in staat is zijn gedrag te verklaren en daarmee de dissonantie kan oplossen. De mens heeft dan ook een natuurlijke behoefte om dit soort cognitieve dissonanties te elimineren.⁸ Als ze toch ontstaan, gaat hij proberen deze te rationaliseren om psychologisch ongemak te verminderen. Neem als voorbeeld de roker die weet dat roken slecht voor hem is. Om het psychologisch ongemak van de inconsistentie tussen deze kennis en zijn gedrag op te lossen kan hij denken: 'Ach ja, er schuilt meer gevaar in het verkeer.'⁹

Soms lukt het echter niet om de cognitieve dissonantie weg te nemen. Of lukt het in eerste instantie wel, maar ontstaat er later alsnog twijfel. In beide gevallen kan het de opmaat zijn tot moral injury. Dit is de uitkomst van een veelheid aan invloeden, deels individueel bepaald, maar voor een minstens zo groot deel door krachten buiten de persoon zelf beïnvloed. In bepaalde gevallen velt het collectief eveneens een oordeel over het handelen van het individu. Het oordeel door maatschappij, organisatie, familie of andere omstanders – irrelevant of die het bij het juiste eind hebben – kan van grote invloed zijn op de ervaren dissonantie. Het kan een eerdere balans verstoren.

Waar ooit consonantie was, kan dan op een later moment alsnog dissonantie ontstaan; weergegeven door de (circulaire) pijlen in Figuur 2. Daarbij komt dat de publieke opinies in de loop van de tijd veranderen. Denk bijvoorbeeld aan een Nederlandse militair die vocht in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog (1945-1949), een strijd die Nederland toen verloor. Hij keerde terug in een Nederlandse samenleving die de oorlog vooral wilde vergeten en over het algemeen een anti-militaire houding had.¹⁰ Bovendien kwam er in de loop der jaren in toenemende mate aandacht voor de oorlogsmisdaden begaan door Nederlandse militairen.

Maatschappelijk oordeel

In het model hebben we geprobeerd visueel inzichtelijk te maken hoe zowel individuele (onderste deel van Figuur 2.) als collectieve (bovenste deel van Figuur 2.) factoren van belang zijn in het omgaan met situaties die dissonantie veroorzaken. Duidelijk is dat collectieve factoren betrokken moeten worden in dit proces, en dus in het denken over moral injury.

Deze conclusie heeft praktische consequenties. Het betekent dat voor een militair, die voor een moeilijke morele situatie heeft gestaan en toen de nodige dissonantie heeft ervaren, de kille ontvangst van het thuisfront en de

openlijke kritiek op het nut van een militaire missie een extra belasting kunnen zijn. Hetzelfde geldt voor andere beroepsgroepen – zoals artsen, politiemensen en gezinsvoogden – waarin professionals morele keuzes moeten maken die onderwerp zijn van publieke discussies en media aandacht. Als we weten dat collectieve factoren een belangrijke oorzaak zijn van morele belasting, dan is het ook een collectieve uitdaging om de negatieve gevolgen voor het individu te beperken. We hopen dat ons verkennend model kan bijdragen om hier meer grip op te krijgen.

REFERENTIES

1. Voor belangrijke publicaties zie bijvoorbeeld: Litz, Brett T., Nathan Stein, Eileen Delaney, Leslie Lebowitz, William P. Nash, Caroline Silva & Shira Maguen, 'Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy', *Clinical Psychology Review* (2009) 2:9, 695-706; Farnsworth, Jacob K., Kent D. Drescher, Jason A. Nieuwsma, Robyn B. Walser & Joseph M. Currier, 'The Role of Moral Emotions in Military Trauma: Implications for the Study and Treatment of Moral Injury', *Review of General Psychology* (2014) 18:4, 255; Frankfurt, Sheila, & Patricia Frazier, 'A Review of Research on Moral Injury in Combat Veterans', *Military Psychology* (2016).
2. Zie bijvoorbeeld: Litz, Stein, Delaney, Lebowitz, Nash, Silva & Maguen, 'Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy', *Clinical Psychology Review*. Welbeschouwd is klinisch welzeker een onderscheid aan te brengen. Waar bijvoorbeeld PTSS-modellen een centrale dreiging (het A1 criterium) en angst gerelateerde reacties centraal zetten, gaat het bij moral injury om een 'morele overtreding', of transgressie, en benadrukt het emoties zoals schaamte en schuldgevoelens.
3. Gert, Bernard & Gert, Joshua, "The Definition of Morality", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (versie herfst 2017), Edward N. Zalta (red.) <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/morality-definition/>
4. Litz, Stein, Delaney, Lebowitz, Nash, Silva & Maguen, 'Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy', *Clinical Psychology Review*.
5. Dit blijkt uit een literature review uit 2016, zie: Frankfurt & Frazier, 'A Review of Research on Moral Injury in Combat Veterans', *Military Psychology* (2016) 2.
6. Sonenshein, 'The role of construction, intuition, and justification in responding to ethical issues at work: The sensemaking-intuition model', *Academy of Management Review* (2007) 32:4, 1031.
7. Vrij naar David Hume's *Is-ought fallacy* in *A Treatise of Human Nature* (1738).
8. Festinger, Leon, *A Theory of Cognitive Dissonance* (Stanford 1957).
9. Metin, Irem, & Selin Metin Camgoz, 'The advances in the History of Cognitive Dissonance Theory', *International Journal of Humanities and Social Science* (2011) 1:6, 132.
10. Krimp, Renske & Ilse Raaijmakers, *De doden tellen. Slachtofferaantallen van de Tweede Wereldoorlog en sindsdien* (Amsterdam 2016) 39.